УДК 1:316:13.2

© Володимир Троянський,
Буковинський державний медичний університет

ФІЛОСОФІЯ УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ

Досліджується специфіка українського романтизму та його вплив на формування національної ідеї. Показано, що українська культура і українська психіка належать до Європейського культурного кола, до сфери західної духовності. Водночас в осередку українського світовідчування і світогляду здавна і нині стоять історичні й соціологічні проблеми. *Ключові слова: український романтизм, національна ідея, демократія, українська культура, українська свідомість*

У різних дослідницьких джерелах романтизм і національна ідея або не розрізняються, або ж задаються з боку однорідного українського менталітету.

Аналіз філософування у порівняно незначний історичний період свідчить про далеко неоднопорядкові стилі мислення впродовж півсотні років, зумовлені певною ідеологічною орієнтацією, переконаннями у своїх політично-ідеологічних пошуках. Навіть за стилями доведення думок представників українського романтизму, їхнього світогляду і філософії до студентів вищих навчальних закладів відчутне різнобачення сучасних педагогів-філософів. Скажімо, сутність романтизму, умови його розвитку в Україні, специфіка та світоглядна основа нового українського письменства, як і вплив романтичного шеллігіанства на становлення філософської думки в Україні, діяльність Кирило-Мефодіївського братства чи елементи романтизму в Україні другої половини XIX століття аж до української академічної філософії вельми залежні від позицій авторів, неприхованого політичного “нейтралізму” чи делікатного дипломатизму.

Згадуються відомі всім висновки щодо участі філософії у боротьбі ідей, пов’язані з її роллю у становленні та стверджені світоглядного й духовного підґрунтя будь-якої нації чи навіть етносу, засновані на тезі, що новітня філософія так само партійна, як і дві тисячі років тому. І як би хто не відхрещувався постмодерністською нейтральністю, вседозволеністю філософських настанов, явно чи завуальовано все виявляється і впливає на тих, кому адресується, кого, зрештою, роблять об’єктом впливу.

Відверта ворожнеча груп політичних спрямувань в Україні напередодні виборів у Парламент зумовлена загостренням протистояння не стратегічних засад, а тактичними підходами до їх реалізації, оскільки основним фактором вимальовується “гетьманська булава”. Головним об’єктом є Україна, її доля, пріоритет чи знеслав’я у європейському та світовому економічному, соціальному, політичному та духовному просторі. Хто й до чого здатний привести Вітчизну, справа часу, хоч двадцять літ – повний “паспортний вік” – замалий для кардинальних висновків щодо “розброду” і “хитань” тих, хто “сидить у тому ж кориті”. Цим і зумовлена ***актуальність*** теми та її новизна, відносність якої очевидна. Проте прихована заангажованість авторів історико-філософських праць постає “як на долоні”, проте, на жаль, не “дешифрується” до рівня вичікування: “Чия візьме?!”, “Мудріше тимчасово помовчати”.

Свого часу це відобразилось у поглядах представників Кирило-Мефодіївського братства й, зокрема, професора Київського університету М.Костомаріва, культурного діяча П.Куліша, геніального українського поета і філософа Т.Шевченка. На перший погляд, небагато спільного у “Законі Божому (Книзі буття українського народу)” М.Костомаріва і в “Листах з хутора” П.Куліша.

Проте обґрунтування україноцентричного мислення П.Куліша і М.Костомарова відкривають нову ниву для глибшого дослідження їхньої творчості, адже ця проблема в її філософському зрізі – складна і водночас порівняно нова для наукового осмислення, вказує на спільність їхніх поглядів щодо національного питання.

Як підкреслював Д.Чижевський, “інтелектуальний портрет України склався під впливом двох визначних чинників німецького походження: німецької ідеалістичної філософії та німецького романтизму” [1, с. 753]. Так, у романтизмі П.Куліша і М.Костомарова вчувається неоплатонічний принцип універсуму, в якому дискурсивне мислення замінюється фантазією та інтуїцією, “ідеєю уяви”. Істинним змістом їхньої творчості постає духовна суб’єктивність, яка за переконанням Й.Г.Фіхте, відкриває самобутній “дух народу”. Формою філософії

стверджується “інтуїтивний символ”, а не поняття розуму, логічні силогізми, дискурс. Характеристики людини, як і в Канта, задаються apriori. Людина зображається “вільним творцем”, “одиницею “духу народу”, “духу історії”.

Ще Гердер вперше обґрунтував на засадах історичного універсалізму індивідуальну своєрідність народів. Єдність людського роду не виключає своєрідності культури кожного народу, основою якої є національна мова, мистецтво, поезія, філософія як вираження його свідомості та національного характеру. “Фольклор – це архів народів, скарбниця їхньої науки і релігії, їхня теогонія і космогонія діянь предків і подій, їх історії, відбиттям їх серця, картиною їхнього домашнього життя…” [2, с.274].

Розрізняють три погляди на природу романтизму: 1) він формується в країнах з розвинутими суперечностями буржуазного суспільства; 2) характерний для країн з уповільненим буржуазним розвитком; 3) притаманний для країн з уповільненим буржуазним розвитком, але тривалим періодом іноземного панування, внаслідок чого виникає потреба відродити національну мову і літературу (недержавні народи). Тут переважає пізнання *серцем* універсуму, нескінченності, Бога, вічності. Саме тому, за Чижевським, романтики “підкреслюють чисту активність духа, чудо душевного життя, необмежену свободу, невичерпану глибину та багатство фантазії й темні (та світлі) безодні несвідомого” [3, с.122].

Зрозуміло, чому пріоритетність чуттєвого спричиняє схильність українців в інтелектуальній сфері швидше до спокійної рефлективності, ніж до активного творчого шукання. Але релятивна перевага чуттєво-емоційної компоненти в національному характері українця свідчить про те, що своєю високою “кордоцентричністю” українська психіка виокремлюється з-поміж інших, а розумовою та вольовою потенціями – ні.

Саме пріоритетність почувань у тріаді «глузд – почування – воля» дозволяє М.Костомаріву мотивувати до розуміння буття української нації, переконувати читача в тому, що “в українців не було вдачі насилувати, нівелювати, не було політики, не було холодного вирахування, не було твердості на шляху до визначеної собі мети” [4, с.40].

В.Липинський у “Листах до братів-хліборобів” зазначав, що “українське плем’я є з природи пасивне”. З надмірної чуттєвості випливає мінливість симпатій, орієнтацій та ідей (ідеологічно-політична безхарактерність), брак витривалості й неспроможність виявити своє хотіння в ясній і тривкій ідеї та закріпити його витривалою, здержаною, довгою, організованою, послідовною й розумною працею… . Тому така тяжка на Україні є політика” [5, с.485]. Безпосередній наслідок такої пасивності, корінь якої закладений слабкістю волі, є неохота до великих зусиль перевиховати себе, поборюючи в собі недисциплінованість, егоцентризм, неорганізованість, що й спричиняє підлеглість українського народу вольовим націям. Саме особистісний, емоційно-забарвлений інтерес з боку українця не міг збігатися з державним. Тому-то українець століттями не мав власної держави, а отже й суспільства, що відповідало б його духовним потребам.

“Кордоцетричність”, або «відданість серцю» надає перевагу суб’єктивному над об’єктивним, чуттєво-душевне життя дістає вищу оцінку від інтелектуального, підпорядкованого об’єктивним законам логіки. Це підсилює аспект внутрішності, інтроверсійно-емоційне бачення світу і свого місця в ньому. Інтроверсія – це повернення суб’єкта до себе, у світ внутрішніх переживань. Об’єктивне суб’єктивується, інтенсивне внутрішнє життя розкривається виходом активності на зовні. Українець – це інтровертивна людина з сильним відчуттям власного “Я”. До зовнішнього життя як Куліш, так і Костомаров відносили історію окремих осіб, тим часом як внутрішня історія розкривається в житті народу, у вивченні “народного духу”.

Перевага особистого над загальним – основа індивідуалізму, що виявляється в різних сферах життя, не виключаючи релігійність, родинні стосунки, особисті взаємовідносини. Д.Чижевський відзначав, що у вдачі українського народу переважає особиста воля як “визнання великої цінності за кожним індивідуумом, – права для кожної людини на власний індивідуальний шлях” [6, с.39]. М.Костомаров характеризує ідеал родинних відносин. Українець тоді добрий син, коли має певну свободу, маючи своє власне майно, зберігаючи зв’язок з батьками виключно чуттєвого характеру. І що найважливіше, ця свобода виробляє

риси приватного власника, господаря, що є відсутнім у росіян. Існує правило, якому підпорядковується життя: кожному своє [4, с.43]. Навіть у наднаціональному житті кожен прагне до федералізму без надмірної централізації. Федеративний лад – ідеал вільної спілки рівноправних членів (одиниць, громад, областей, народів) в одне гармонійне ціле, засноване на їх вільному переконанні, непримушеній волі й згоді, відсутності примусу й насилля. У федерації натомість пріоритетні взаємні вільні умови та зобов'язання, закладені на авторитеті внутрішнього переконання та добровільної згоди членів [див.: 7]. Воля, Правда і Доля стають мірою цінностей, набуваючи сакрального значення, вищого смислу. Висвітлення у "Книгах буття…" підвалини ідеалів суспільного життя українця, моделі побудови суверенної держави варто було хоч почасти реалізувати тепер, у час "розбрату і хитань" у середовищі провладних структур та вищих чиновників України. М.Костомаров переконаний, що глибока релігійність, ідеалізм і духовність Півдня "вигідно протистоїть матеріалізмові Півночі" [4, с.68]. Своєрідний "заропотизм" – святість державної влади описують у своїх працях також П.Ващенко, В.Янів, О.Кульчицький, І.Мірчук та ін. Це оцінюється як втеча від дійсності до містики, естетизм, декоративна орнаментація, ухил до "духовного усамітнення", "блукання у мріях" та ін. Звідси спільними для П.Куліша і М.Костомарова є думки про потенції українського менталітету, "кордоцентричність української вдачі" переваги "функцій почувань": доброта, добродушність, ніжність, м'якість, сердечність, пошановування національних цінностей, а також протиінтелектуалістичні постава його осягів, емоціоналізм, потреба експресії через музику, пісню тощо.

Український менталітет культивував національну самобутність, виробляв концепції, стрижнем яких є ідея перетворення національного в суб'єкт, а суб'єкта – в національне. Відбувалася, за гегелівською термінологією, рефлексія в себе і рефлексія в інших. В основу концепції романтичного історизму закладено ідею народу, який уперше стає суб'єктом історії, викристалізовує індивідуальні особливості, визначає напрями інтересів і роль у світовій цивілізації [див.: 8].

У П.Куліша є своє, специфічне бачення історії. пояснюючи сутність людини, історичний розвиток суспільства, він дотримувався позицій фаталістичного детермінізму, надавав йому есхатологічного забарвлення. Безконечний космос дає людям закон громадського життя, в якому домінуюча роль належить ідейним духовним чинникам. Проте обоготворіння народу не заважало П.Кулішу заявляти в окремих творах про те, що до кращого життя можуть привести лише освіченні одиниці, оскільки несвідомий народ є пасивною масою і нездатний до самосійних розумних дій. Суперечливим у П.Куліша є й оцінки козацтва, зокрема його провідників (С.Наливайка, Б.Хмельницького). З одного боку, він відзначає його роль у боротьбі за національну незалежність, але, з іншого боку, докоряє йому за виступи проти законного польського уряду, з боку якого П.Куліш не вбачав систематичного гноблення українського народу. Та й українські пани, обіймаючи різні урядові посади в гетьманщині, привласнювали собі обманом і насильством козацькі землі.

Непослідовність у світогляді П.Куліша віддзеркалюється також у ставленні до творчості Т.Шевченка. Висока оцінка його заслуги як "першого українського поета й історика "жизні народної" не перешкоджала робити невиправдані закиди поету (а пізніше – й Марку Вовчку). Культурні ідеали П.Куліш шукав у минулому. Його хутірська філософія – своєрідна реакція на міщанство і псевдоцінності бездуховної урбанізаці. За П.Кулішем (як і за М.Костомаровим) міцно приклеївся ярлик спочатку "сепаратиста" в імперські часи, а за радянської влади – ідеолога українського буржуазного націоналізму, хоч його україноцентризм вів до утвердження почуття національної свідомості, проте він завжди вважав себе російським письменником в імперському, а не в етнічному плані.

Національна ідея, зрощуючись із певною політичною ідеологією, пересувається в площину етико-антропологічну, на рівень екзистенційної проблематики, набуваючи політичного забарвлення, репрезентуючи другу течію, яка представлена групою політично-державницької орієнтації, що успадкувала кращі традиції українського самостійництва [9, с.14-15].

Рівень національної свідомості етнографічно-описового періоду можна охарактеризувати як погляд на націю збоку, де народ є об'єктом історії. Наступним і більш зрілим вважається

період, коли нація вже є осередком духовної спільноти, що утверджує себе не в актах політичної сили, а в актах матеріальної та духовної культури.

Захоплюючись національним, самобутнім, романтики підійшли до осмислення ідеї народності, що зумовило посилений інтерес до фольклору, народної мови як естетичної цінності. Мова набуває в українській свідомості сакрального значення, почасти фетишизується як ірраціональна сила, через яку лінгвоцентризм стає типологічною ознакою національного відродження. З іншого боку, ця особливість української мови зумовлена універсалізмом буття, духу й свідомості всіх матеріально-духовних первнів України: її природи, етносу, історії. Мова була і є буттям нації, виражає її сутність, формує історичну ґенезу, світовідчуття та світорозуміння, культуру, ідеали, ментальність і, зрештою, тип людини.

Шанування української мови П.Кулішем виявилося в засудженні відсутності національної пам'яті, а водночас і національного чванства, панегіричного вихваляння свого історичного минулого, тупості української шляхти і русифікованого міщанства. Повною протилежністю "панові за натурою", поривистому і непостійному як у власному житті, так і в творчості П.Кулішеві був і залишається Т.Шевченко, який заслуговує окремого дослідження.

Сучасні дискусії щодо ролі мови в реалізації національної ідеї актуальні як шлях до самоусвідомлення, самоствердження, відмови од абсолютизації ідеї загальності й визнання значущості ідеї партикулярності. Формування національної ідеї тісно пов'язане з ідеєю про самостійне державне життя з усвідомленням себе як окремого і єдиного народу, що стає показником його зрілості в контексті європейської та світової спільноти.

Так, розв'язання національного питання М.Костомаров убачав у децентралізації Російської імперії, у становленні федеративних засад щодо взаємостосунків між народами з гарантованим правом мати свій народний уряд, рівність громадян незалежно від віросповідання, походження та соціального стану. Царизм і авторитаризм недопустимі у федерації. Федеративна організація державності обґрунтовується через історію Київської Русі, її удільно-вічову систему. Визнання за народом його окремішності, права своєї особливості при загальній та особливій свободі не призведе до ворожнечі між народами, до "відокремленості". З іншого боку , якщо державний чинник покладе в основу своєї діяльності взаємоповагу до народностей, не буде вважати їх другорядними, підпорядкованими, нижчими, а самобутніми, самодостатніми, самоправними, тоді в людей не буде незадоволення до держави, розбрату між собою.

Згодом у працях українських революційних демократів І.Франка, Т.Шевченка, П.Мирного, П.Грабовського, Л.Українки, М.Коцюбинського реально розкриються соціально-економічні та духовні проблеми українського трударя, намітяться орієнтири звільнення від ярма поневолювачів. Поділяючи ідеї кирило-мефодіївців щодо утисків українців, вони вказували на шляхи до самоствердження, самореалізації.

Для прикладу, в поглядах І.Франка особливе місце посідало національне питання, яке в 90-их роках XIX століття він протиставляв питанням соціалізму, а боротьбі за всеросійську революцію – боротьбі за утвердження національної ідеї, дорікаючи українським соціал-демократам, що вони втратили відчуття свого національного характеру. Дорікання справедливе. У той час український народ був поділений на частини, скутий російським царизмом і австро-угорською монархією, позбавлений вільного національного розвитку.

Серед складних шукань, перемог і розчарувань І.Франко сформувався як революціонер-демократ. Він різко критикує спроби тих, хто використовував релігію як ширму для політики, вихолощення у народу "національного духу".

З цього приводу сучасні дослідники вказують на те, що романтизм сприяв становленню нової української літератури, пробудженню національної самосвідомості українського народу, виявленню його національної ідентичності, виробленню історіософських, соціально-політичних значущих концепцій та ідей, зорієнтованих на збереження народної пам'яті, мови, культури, захист її окремості та подальший розвиток відповідно до нових історичних реалій [див.: 10, с.310].

Загалом, українська культура і українська психіка належать до Європейського культурного кола, до сфери західної духовності. Водночас в осередку українського світовідчування і світогляду здавна і нині стоять історичні й соціологічні проблеми. Це особливо яскраво позначається на свідомості української нації XIX-XX ст. Не довкола

гносеологічних і природознавчих питань (хоч вони були далеко не другорядними, як і в мисленні Західної Європи), а довкола питань історичної долі і правди кружляла українська духовність минулих сторіч. Тому братчики і революціонери-демократи – це творці та предтечі світогляду сучасного українства.

Література

1.Чижевський Д. Романтика /Д.Чижевський //Енциклопедія українознавства. – К., 1995. – С.753-760.
2.Гердер И.Г. Избранные сочинения /И.Г.Гердер. – М. – Л., 1959.
3.Чижевський Д. Філософія Г.С.Сковороди /Д.Чижевський. – Варшава, 1934. – 221 с.
4.Костомаров М. Дві руські народності /М.Костомаров; [пер. О.Кониський, передслово Д.Дорошенка]. – Київ: Ляйпціг, 1920. – 111 с.
5.Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму: Лис. 1919-1920 рр. /В.Липинський //Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: Документи і матеріали. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.1. – С.483-506.
6.Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні /Д.Чижевський. – Мюнхен, 1983. – 175 с.
7.Костомаров М. Книги буття українського народу /М.Костомаров. – К.: Либідь, 1991. – С.3-38.
8.Куліш П. Історія України //Філософська і соціологічна думка /П.Куліш. – 1994. – №11-12. – С.162-164.
9.Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 2. – 696 с.
10.Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні /І.В.Огородник, В.В.Огородник. – К.: Вища школа, знання. – 1999. – 543 с.

Summary

Troyansky V. The Philosophy of Ukrainian Romantism and National Idea. *The article considers the specifics of Ukrainian Romanticism and its influence on the national idea . It is shown that the Ukrainian culture and Ukrainian concsiousness belongs to the European cultural circle, the sphere of Western spirituality. However, in the center of the Ukrainian attitude and outlook are historical and sociological problems.* *Keywords: Ukrainian Romantism, national idea, democracy, Ukrainian culture, Ukrainian consciousness.*

УДК 111.85 (091)

© Віктор Чернишов

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ЕСТЕТИЗМ ЯК ОДНА З ГОЛОВНИХ РИС ХАРАКТЕРУ Й ТВОРЧОСТІ Г.СКОВОРОДИ

Розкривається роль естетизму в житті й творчості Г.Сковороди. Спираючись на тексти самого філософа та його першого біографа М.Ковалинського, а також результати попередніх наукових досліджень, автор доводить, що естетизм був однією з головних рис характеру мислителя, становлення якої здійснювалося під впливом двох потужних чинників: низової культури козацько-селянського середовища та високої культури Православної церкви. *Ключові слова: Г.Сковорода, естетизм, мислення, світ, краса, богослужіння, філософія.*

При першому знайомстві твори Г.Сковороди справляють приголомшливе враження, передусім за своєю формою. Зміст думки мислителя прояснюється для читача пізніше (іноді навіть не з першого разу). Літературна форма, в яку мислитель «зодягає» свої думки, є доволі незвичною. Мало чим допомагають і щось пояснюють тут посилання на барокову традицію, що у сковородинознавчих студіях стали вже звичними (Д.Чижевський, Д.Багалій, Д.Олянчин, П.Житецький, М.Сумцов, Л.Ушкалов, О.Кульчицький, І.Мірчук, М.Шлемкевич, В.Янів, І.Бондаревська, В.Левченко та багато інших). Творчий доробок Г.Сковороди виглядає дивним і незвичайним на тлі вченої барокової писемності, так само як він видається дивним і приголомшливим у ширшому контексті.

На нашу думку, суть справи тут лежить глибше, ніж у поясненні посиланнями на той історичний період та естетичні вподобання часу. Здається, що таке ж незвичне й